

PRELEGAREA

Domnului Prof. univ. dr. emerit VALERIU STOICA,

Doctor Honoris Causa al Universității din Craiova

Despre vinovăție

Domnule Rector,
Domnule Președinte al Senatului,
Domnule Decan,
Dragi colegi și distinși invitați,

Cele trei decenii de viață didactică și științifică sunt un binevenit prilej de sărbătoare pentru Facultatea de Drept a Universității din Craiova. Ambianța festivă firească a acestei aniversări nu pune în umbră, ci luminează drumul parcurs de comunitatea academică a acestei instituții de învățământ superior de la un proiect ambițios, dar incert și nesigur, până la recunoașterea de care se bucură astăzi în lumea juridică.

Este o recunoaștere binemeritată, care încununează eforturile de construcție instituțională depuse de profesori, de decani și prodecani, de colaboratori, de studenți și, nu în ultimul rând, de absolvenți. Prin carierele lor juridice de excepție, mulți dintre acești absolvenți au confirmat în mod strălucit valoarea pedagogică a școlii de drept de la Craiova, contribuind la consolidarea profesiilor de judecător și de procuror, precum și a profesiilor liberale, cum sunt cele de avocat, de consilier juridic, de notar, de executor judecătoresc, de practician în insolvență și de mediator.

Curtea de Apel Craiova și celelalte instanțe de judecată din raza ei teritorială, Baroul Dolj precum și secțiunile locale ale UNNP, UNEJ și UNPIR sunt principalii beneficiari ai școlii de drept din Cetatea Băniei. Excelența profesională a Facultății de Drept din Craiova este însoțită de excelența profesională a tuturor acestor instituții. Nu este întâmplător că Grupul Editorial Universul Juridic a ales să dedice un număr al Revistei de Jurisprudență precedentelor judiciare importante create de judecătorii din Oltenia, cu contribuția celorlalți profesioniști ai dreptului.

Corpul academic al Facultății de Drept din Craiova a îmbogățit știința juridică prin importante lucrări de teorie a dreptului, de drept privat și de drept public și a fost prezent, prin reprezentanți competenți, la conferințele și

colocviile în care s-au dezbătut teme actuale, de mare importanță pentru interpretarea și aplicarea noilor Coduri ale României.

Fidelitatea față de valorile care fundamentează sistemul de drept, dedicația instituțională și pricepera gospodărească sunt vizibile atât în opera didactică și în opera științifică ale corpului profesoral, cât și în imaginea modernă și funcțională a clădirii construite prin inteligența, perseverența și buna cunoaștere a procedurilor de accesare a fondurilor europene de care au dat dovadă conducătorii facultății.

Eforturile de construcție instituțională desfășurate timp de trei decenii au fost contemporane cu eforturile de reconstrucție a României, în întregul ei și în fiecare regiune istorică, pe temeiul principiilor și valorilor democrației constituționale și ale economiei libere de piață. Alături de celelalte regiuni istorice, Oltenia a parcurs și ea acest drum de reconstrucție, păstrându-și însă identitatea culturală. Prin ambele ei dimensiuni, istorică și culturală, Oltenia a jucat mereu un rol important, de la întemeierea primelor formațiuni statale și de la formarea statului român modern până în prezent, incluzând cele trei decenii post-decembriste care coincid cu cei treizeci de ani care au trecut de la înființarea Facultății de Drept a Universității din Craiova.

Este, desigur, o onoare pentru mine să primesc titlul de *Doctor Honoris Causa* al Universității din Craiova într-un asemenea moment aniversar al acestei facultăți. Din cei 43 de ani de carieră juridică, am dedicat și eu trei decenii eforturilor de construcție a spațiului juridic din România, ca spațiu al libertății și al siguranței persoanei, ca patrie constituțională a românilor. Libertatea nu poate fi însă concepută fără responsabilitate, iar ideea de vinovăție este constitutivă, în egală măsură, pentru răspunderea morală și răspunderea juridică.

Iată de ce acest prilej este potrivit pentru a împărtăși cu dumneavoastră câteva gânduri despre vinovăție, din perspectiva îndelungatei mele experiențe profesionale, de viață și de lectură.

Platon evocă în *Republica*, prin cuvintele lui Socrate, mitul lui "Er, fiul lui Armenius, pamphyl de neam. El a fost răpus în război și, când morții au fost ridicați în a zecea zi, deja descompuși, el a fost ridicat fără semne de putrefacție. L-au dus acasă să-l înmormânteze, iar în a douăsprezecea zi, fiind așezat pe rug, a înviat. Și înviind a spus ce văzuse pe lumea cealaltă. A zis: după ce a murit, sufletul său, întovărășit de multe alte suflete, a plecat și toate au ajuns într-un loc uimitor, unde se aflau două deschideri în pământ care erau una lângă cealaltă, și, la fel, alte două în cer în sus, de cealaltă parte. Între aceste deschideri erau așezați judecătorii, care, după ce pronunțau sentința, le porunceau celor drepti să o apuce prin deschiderea din dreapta și din sus, din cer, punându-le înaintea însemnele faptelor judecate. Celor nedrepti le porunceau să se îndrepte prin deschiderea de jos și din stânga, având și aceste suflete la spate, însemnele tuturor faptelor săvârșite. Spunea Er că, atunci când el însuși s-

a apropiat, i s-a spus că el trebuie să fie un vestitor pentru oameni al tuturor întâmplărilor de pe lumea cealaltă, poruncindu-i-se să asculte și să privească ce se petrecea în acel loc. El a văzut acolo că, prin fiecare deschidere a cerului și a pământului treceau suflete, după ce erau supuse judecății. Prin celelalte două deschideri, dintr-una se înălțau, din pământ, suflete pline de murdărie și pulbere, din cealaltă se coborau, din cer, altele pure. Iar cele care soseau mereu, arătau ca venind dintr-o lungă călătorie și bucuroase se îndreptau spre un câmp unde își făceau sălașul, ca în zi de târg... Își tot povesteau unele altora, unele tânguindu-se și plângând, amintindu-și câte văzuseră și pățiseră în drumul subpământean – ce durează o mie de ani. Iar cele sosite din cer, istoriseau bunătatea lor de acolo și priveliștile nemăsurat de frumoase... pentru toate nedreptățile săvârșite și pentru toți oamenii cărora le făcuse un rău, sufletul dă seamă, rând pe rând; pentru fiecare nedreptate – de zece ori. Aceasta înseamnă că fiecare pedeapsă are loc într-un interval de 100 de ani, fiindcă atât de mare este viața omului pentru ca pedeapsa îndurată să fie înzecită față de nedreptate. Spre pildă, dacă vreunii s-au făcut vinovați de moartea multora, ori au trădat cetăți și oștiri, ducându-le în robie, ori au fost părtași la altă fărădelege, ei adună suferințe de 10 ori mai mari pentru fiecare faptă; iar dacă unii au făcut fapte bune și au fost drepți și cuvioși, își iau răsplata în aceeași proporție.”

Este tulburătoare analogia dintre mitul lui Er și Judecata de Apoi. Semnificația teologică a Judecății de Apoi este întrecută însă, ca forță de sugestie, de reprezentarea ei artistică în opere picturale celebre, cum sunt ”Grădina plăcerilor” de Hieronymus Bosch, marea frescă a lui Michelangelo din Capela Sixtină și pictura murală de la Voroneț.

Aceste trimiteri la mitologie, la religie și la artă au în comun nu numai ideea de pedeapsă, ci și ideea de vinovăție. Faptele săvârșite de oameni într-o anumită comunitate sunt o manifestare a răului nu doar pentru că ele încalcă normele morale sau legale, ci și pentru că vădesc o atitudine vinovată.

Cum este cunoscut, multă vreme, chiar și de-a lungul istoriei dreptului roman, răspunderea juridică a fost înțeleasă prin elementele ei obiective, în primul rând prin raportul de cauzalitate. Este adevărat că ideea de vinovăție nu era cu totul străină jurisconșuților romani, dar ea avea aplicații particulare, fără a se ajunge la o elaborare principială. Potrivit acestei abordări particulare, neglijența gravă era asimilată cu dolul: *magna culpa dolus est* (*Digeste*, 50.16.166). Mai mult, a existat și o definiție a culpei grave (*culpa lata*): *non intelligere quo omnes intelligunt*. Totuși, în *Instituțiile* lui Gaius (3,211) regăsim un text care are o formulare destul de generală: *Impunitus est qui sine culpa et dolo malu casu quodam damnum commit*. Ceva mai târziu, jurisconșuții bizantini au mers mai departe și au făcut distincție mai clară între diferite forme de vinovăție: *dolus*, *culpa lata*, *culpa levis*. În plus, în legătură cu culpa ușoară (*culpa levis*), în vremea lui Justinian s-a făcut distincție între criteriul obiectiv

(omul diligent) și criteriul subiectiv (grija manifestată în propriile afaceri) pentru aprecierea acestei forme de vinovăție.

Asemenea exemple au fost însă insuficiente pentru a contura un principiu general al vinovăției, după cum însăși răspunderea juridică se înfățișa mai degrabă în precedente pretoriene, decât în forma unui principiu general.

A fost nevoie de îndelungata elaborare a eticii creștine, de la Sfântul Augustin și până la Sfântul Toma din Aquino, prin recursul repetat la filosofia morală a anticilor, mai ales cea a lui Platon și cea a lui Aristotel, pentru ca, parcurgând drumul de la păcatul originar la păcatul personal și de la salvarea comunitară prin sacrificiul lui Iisus la salvarea personală prin faptele proprii, să fie create premisele morale necesare pentru conturarea, în Evul Mediu târziu, în Franța, a principiului general al răspunderii juridice și a noțiunii de vinovăție, ca element subiectiv al acesteia. Datorăm această contribuție doctrinară jurisconșulților francezi, în frunte cu Jean Domat, care a afirmat în mod limpede că "Toate pierderile și pagubele cauzate prin fapta unei persoane, fie această faptă săvârșită din imprudență, ușurință, necunoaștere a ceea ce trebuia să fie cunoscut sau orice altă greșeală asemănătoare, oricât de ușoară, trebuie să fie reparate de cel care le-a cauzat."

Doctrina juridică modernă a rafinat conceptul de vinovăție, din perspectiva libertății, cunoașterii și voinței.

Înzestrată în mod natural cu libertate, persoana umană nu s-ar putea bucura de aceasta în absența arhitecturii juridice a spațiului libertății. Adevărul și dreptatea, ca expresii morale și juridice ale binelui, sunt fundamentele acestei arhitecturi, iar drepturile subiective și datoriile corelative, libertățile și puterile speciale constituie liniile ei de forță. Împreună, aceste elemente situează arhitectura juridică a spațiului libertății sub semnul frumosului. Siguranța spațiului de libertate al fiecărei persoane este asigurată numai de respectarea spațiului de libertate al celorlalte persoane. Liberul arbitru, ca instrument al rațiunii naturale cu care este înzestrată o anumită persoană umană, permite alegerea acțiunilor sau a inacțiunilor prin care aceasta interacționează cu celelalte persoane, respectiv cu spațiile de libertate proprii acestora.

În acest proces de interacțiune între spațiile de libertate ale membrilor comunității se nasc nu numai relații de cooperare (de regulă, de natură contractuală) și relații de competiție, ci și relații conflictuale generate de faptele prin care unele persoane își depășesc limitele libertății, producând vătămări altora. La granița dintre spațiile de libertate ale membrilor comunității, care este în același timp frontiera dintre libertatea de acțiune și normele juridice care o îngrădesc, sunt puse în lumină ideea de răspundere juridică și ideea de vinovăție, adică latura subiectivă a răspunderii.

Distincția clară dintre formele vinovăției (intenție directă, intenție indirectă, culpa prin imprudență și culpa prin neglijență) a fost conturată în

mod clar mai ales în doctrina penală, fiind preluată în codurile penale, iar apoi și în Codul civil în vigoare. Distincția dintre gradele de vinovăție, relevantă mai ales în privința culpei prin neglijență, a fost elaborată, în primul rând, în doctrina civilă, ea fiind însă relevantă nu numai în ipoteza răspunderii civile, contractuale sau delictuale, ci și în ipoteza răspunderii penale. Mergând mai departe, doctrina juridică a identificat rolul factorului intelectual și rolul factorului volitiv în înțelegerea conceptului juridic de vinovăție, subliniind că nu există vinovăție în absența libertății de reprezentare și a libertății de voință. Ambii factori au fost valorificați pentru buna înțelegere a distincției dintre formele și gradele de vinovăție. În plus, factorul intelectual a permis o mai fină disociere între criteriile subiective și criteriile obiective necesare pentru aprecierea gradelor de gravitate a culpei prin neglijență: *culpa lata*, *culpa levis* și *culpa levissima*, ceea ce a presupus și raportarea corespunzătoare la standarde specifice de diligență.

Doctrina juridică de drept civil și cea de drept penal au avut cea mai mare contribuție la elaborarea conceptului modern de vinovăție, ca element al răspunderii juridice. În mod firesc, acest concept este folosit însă nu numai pentru înțelegerea răspunderii civile și a răspunderii penale, ci și pentru înțelegerea tuturor celorlalte forme de răspundere juridică. S-a ajuns astfel la concluzia firească că răspunderea juridică în general nu poate fi angajată în absența vinovăției făptuitorului. Altfel spus, vinovăția este un element esențial al răspunderii juridice. Această concluzie nu este infirmată de existența cazurilor particulare de așa-numită *răspundere obiectivă*. În realitate, obligația de reparare a unui prejudiciu cauzat de făptuitor fără vinovăție nu intră în conținutul unui raport juridic de răspundere propriu-zisă, ci se întemeiază pe alte idei, cum ar fi aceea de risc sau aceea de garanție. Sintagma *răspundere obiectivă* este mai degrabă o metaforă, neavând acuratețea unui termen juridic.

Acceptând, din considerente care țin de inerția terminologiei juridice, sintagma de *răspundere obiectivă*, nu trebuie să se uite că ea a fost consacrată în materia răspunderii civile delictuale, mai întâi pe cale jurisprudențială, iar apoi în noua reglementare a acestei materii din codul civil în vigoare. Nașterea obligației de reparare a prejudiciului, independent de culpa autorului faptei ilicite, rămâne însă o excepție. Răspunderea civilă delictuală pentru fapta proprie, care este răspunderea de drept comun în materie, rămâne indisolubil legată de ideea de vinovăție.

Dar dacă în materie civilă se poate accepta ideea de răspundere obiectivă, ținând seama de conotația ei metaforică, în dreptul penal și în dreptul administrativ, care sancționează forme mai grave ale ilicitului, nu este admisibilă angajarea răspunderii făptuitorului în absența vinovăției. Mai mult decât atât, în materie penală operează prezumția constituțională de nevinovăție, așadar răspunderea penală poate fi angajată numai dacă se răstoarnă această

prezumție, făcându-se dovada, dincolo de orice îndoială, a vinovăției inculpatului. Se poate aprecia, în acord cu jurisprudența europeană, că în ipotezele de răspundere contravențională, care presupun aplicarea unor sancțiuni grave, apropiate prin natura lor de sancțiunile penale, standardul de probă pentru dovedirea vinovăției făptuitorului trebuie să fie la fel de sever ca în materie penală. Cu alte cuvinte, chiar dacă nu este consacrată expres în Constituție, prezumția de vinovăție în materie contravențională are, în asemenea ipoteze, forța pe care o are și în materie penală.

Chiar și în materie civilă prezumția de culpă operează numai în cazurile de răspundere contractuală, iar nu și în cele de răspundere delictuală.

Din această perspectivă sunt abuzive tendințele legislative și jurisprudențiale de extindere a răspunderii penale a persoanei juridice fie în ipoteza în care răspunderea penală acesteia se angajează fără a se reține și răspunderea penală a unor persoane fizice, fie în ipoteza în care persoanele fizice făptuitoare nu fac parte din organele de conducere ale acesteia. În această ultimă ipoteză răspunderea penală ar putea fi reținută în condiții mai facile decât răspunderea civilă delictuală, ceea ce este profund inechitabil, întrucât răspunderea penală este mai severă decât răspunderea delictuală. Cu atât mai abuzivă este practica judiciară de angajare a răspunderii penale a persoanei juridice fără dovedirea vinovăției sau pe temeiul unei așa-numite ”culpe colective”.

Din aceeași perspectivă mai este de adăugat că, așa cum am subliniat și altădată, <<încercarea de a exclude cu totul din fundamentul rezoluțiunii și al rezilierii ideea de vinovăție, chiar și prezumată, sub pretextul că ar fi vorba de un fel de reziduu al dreptului canonic, este expresia, voluntară sau involuntară, a unei tendințe mai generale de ignorare sau chiar de negare a contribuției creștinismului la fundamentarea culturii și civilizației euroatlantice. Importantă nu este doar sursa creștină a ideii de vinovăție, ci eficiența acestei idei juridice în planul dreptului secularizat și globalizat. În raport cu dreptul roman, care a pus în lumină ideea de cauzalitate, dreptul modern a preluat din dreptul canonic ideea de vinovăție și a eliberat-o de încărcătura sa religioasă. Asociind libertatea cu responsabilitatea, această idee a permis nu numai reconstrucția conceptului de “răspundere juridică”, ci și, într-un plan mai general, remodelarea mentalităților în sfera civilizației euroatlantice, iar apoi, prin fenomenul globalizării, în întreaga lume.

Este adevărat că globalizarea estompează sursele istorice ale unor idei și concepte, dar nu le face mai puțin utile. Puțini știu cine a descoperit electricitatea, dar toți beneficiază de ea. Nu trebuie uitat că răspunderea, în general, ca și, în special, rezoluțiunea și rezilierea fără vinovăție, oricât de mult s-ar extinde, trebuie să-și păstreze caracterul excepțional. Altfel, întemeierea răspunderii numai pe ideea de cauzalitate ar însemna negarea libertății și

involuția spre un determinism fatalist. În dreptul civil, în dreptul penal (cu atât mai mult), în drept, în general, ideea de vinovăție trebuie să fie mereu pusă în valoare, nu datorită sursei ei creștine, ci datorită potențialului ei civilizator. Desigur, cât timp chinezii se mândresc că au inventat praful de pușcă, hârtia și busola, nu este un handicap pentru creștini să afirme faptul că au inventat ideea de vinovăție.>>

Ideea de vinovăție pune în lumină temeiul moral al răspunderii juridice. În unitatea dimensiunilor sale intelectivă și volitivă, conștiința vinovăției este limita morală a liberului arbitru, cenzurând alegerile pe care le face persoana între diferitele acțiuni și inacțiuni pe care le are la dispoziție într-o situație dată. Această cenzură morală este menită să împiedice persoana umană să săvârșească faptele care produc rău altora și să o îndemne să aleagă faptele care au consecințe bune pentru alții. În măsura în care această cenzură morală este puternică în toate împrejurările, ispita inelului lui Gyges nu ar mai fi irezistibilă. Tot în *Republica*, Platon, prin cuvintele lui Glaucon, cel mai de seamă dintre interlocutorii lui Socrate din acest dialog, povestește că păstorul Gyges a intrat în posesia unui inel de aur, cu puteri magice: "Când întorcea piatra înăuntru devenea nevăzut, când o întorcea în afară – invizibil. Băgând de seamă aceasta, orându-i să fie printre solii trimiși la rege și, ajungând acolo, îl înșelă cu regina. Apoi împreună cu ea, îi pregăti regelui uciderea și îi luă astfel domnia".

Iar Glaucon, slujindu-se de această poveste, adaugă: "Dacă ar exista două astfel de inele, și dacă pe primul l-ar avea omul drept și pe celălalt omul nedrept, se poate crede că nimeni nu s-ar dovedi în asemenea măsură stăpân de piatră, încât să se țină pe calea dreptății și să aibă tăria de a se înfrâna de la bunul altuia, fără să se atingă de el, atunci când îi este îngăduit și să ia din piață, nevăzut, orice ar voi, sau, intrând în case să se împreuneze cu orice femeie ar vrea, să ucidă sau să elibereze din lanțuri pe oricine ar dori, putând face și alte asemenea lucruri, precum un zeu între oameni".

Conștiința morală, cu corolarul ei, ideea de vinovăție, este puterea care îl împiedică pe omul drept să săvârșească răul, chiar dacă ar ține în mână inelul lui Gyges. Omul drept știe că, așa cum spunea Sfântul Augustin, "legea naturală nu e nimic altceva decât lumina inteligenței pusă în noi de Dumnezeu, prin care cunoaștem ceea ce ar trebui să facem și ceea ce trebuie să evităm. Această lumină este legea dăruită de Dumnezeu creației".

Totuși, nu de puține ori, omul uită că are această putere. Cum a afirmat John Locke, omul este o ființă fragilă din punct de vedere moral, răsucind înăuntru „piatra inelului lui Gyges” și cedând astfel ispitei răului. Cenzura morală și cenzura religioasă nu sunt întotdeauna eficiente în fața acestei ispite. În asemenea cazuri, se verifică eficiența instituțiilor create de comunitate, în primul rând, eficiența instituțiilor justiției, pentru a proteja pe fiecare membru

al ei împotriva faptelor păgubitoare ale celorlalți și pentru a-i sancționa pe aceștia din urmă. Dar chiar și în aceste cazuri , conștiința morală rămâne prezentă prin ideea de vinovăție, ca unitate de măsură subiectivă a răspunderii.

Până la urmă, dacă sunt asociate, cenzura morală, cenzura religioasă și cenzura instituțională pot stăvili ofensiva răului din noi și din afara noastră, dovedind că mitul lui Er este mai puternic decât mitul inelului lui Gyges.

Craiova, 1 noiembrie 2019